

Проф. др Миомир МИЛИНКОВИЋ
Др Мирјана ЧУТОВИЋ
Учитељски факултет у Ужицу
Универзитет у Крагујевцу

УДК 821.163.41-14:398
- оригинални научни рад -

ШКОЛСКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА НАРОДНЕ ПЕСМЕ *МАРКО КРАЉЕВИЋ И БЕГ КОСТАДИН*

Сажетак: *У раду се истражује и дефинише један од могућих приступа у тумачењу народне песме „Марко Краљевић и бег Костадин“. Предмет истраживања је слојевитост порука и значења, који се уметнички остварују у садржини песме и у моралној вредности ликова. Структура песме и начин уметничког обликовања су такође у дискурсу овог истраживања. Смисао и суштина песме исказани су на неубичајен начин, кроз дијалог, у одсуству акције и мегдана, што је карактеристично за већину песама из циклуса о Марку Краљевићу.*

Кључне речи: *епска песма, ликови, човештво, нечовештво.*

Методички приступ епској народној песми захтева припрему наставника на два подједанко важна нивоа, на ширем и ужем плану. Први ниво подразумева темељно изучавање епске поезије са становишта књижевне историје, теорије, стилских вредности, идеја, порука и начина уметничке интерпретације. Други ниво захтева од наставника да стечена знања на најбољи начин пренесе ученицима, тако да они у потпуности схвате наставну грађу која се обрађује. И један и други ниво се остварују на основу конкретно сачињеног плана.

Из општих циљева и задатака методике наставе српског језика и књижевности проистиче обавеза наставника да познаје суштину и смисао народне поезије, њену жанровску, тематску, идејну и естетску вредност. Народне умотворине су у садржају свих наставних планова и програма у свим фазама образовања, од млађих и старијих разреда основне школе до завршних разреда свих образовних профила средње школе. „Епска народна песма поседује властиту књижевну важност која долази до изражаја у садржају и форми. Епска се народна песма инспирише првенствено таквим догађајима и личностима које имају општенородни значај. Народни стваралац, како истиче Бјелински, гледа приказане догађаје очима целога народа, а себе сматра судиоником збивања. Ликови епске народне песме у правом смисли речи су народни јунаци“ (Ђурић, 1955: 44).

Епска песма развила се из култа предака, као особена књижевна форма инспирисана неким догађајем или јунаком. У њеном настанку и развоју – веома је важна улога народних певача. Грци су имали аеде, Французи трувере, а ми народне гусларе. Већина народа има своју епску песму, специфичну по садржини и форми, али и по начину настанка. „Овај песнички жанр карактеришу општа места – стилско-језички стереотипи и склоност народног певача за преувеличавањем, које каткад досеже границу митских размера“ (Смиљковић, Милинковић, 2008: 280). Важан чинилац наше народне епске песме је десетерачки стих који се пева уз пратњу гусала.

У оквиру обраде народне песме *Марко Краљевић и бег Костадин* наставник мора познавати епски циклус о Марку и све познатије песме из овог циклуса. Да би са ученицима извршио анализу Марковог лика, он мора знати историјске податке о овом јунаку и податке који проистичу из мита и епске традиције. То што историја зна о Марку не може се узети као узрок његове епске славе и популарности. Марко је рођен 1335. године у Прилепу (данашња Македонија). Родитељи су му Вукашин Мрњавчевић и Јевросима. Погинуо је у бици на Ровинама на страни Турака 17. маја 1395. године. Према запису Константина Филозофа, Марко је пред одсудни бој са Турцима рекао: „Ја волим и Бога молим, да Хришћани побједе, па макар ја први погинуо у овом боју“ (sr.wikisource.org. <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/zitijasvetih.htm>).

Ехо ових речи могао је надахњивати доцнијег певача, али пре ће бити да је вековно ропство под Турцима учинило да народ нема афинитет за Марков историјски лик, већ за јунака какав ће се испрофилисати управо у народним песмама. Марко је у епци израстао у горостасног заштитника малих и нејаких, у високоморалну личност која суди „ни по бабу ни по стричевима“, која има храбрости и снаге да заштити Косовку девојку и да изађе на крај са одметником какав је Муса Кесеџија. Он једини сме да пије „уз Рамазан вино“, да оре царске друмове и да се супротстави цару. Такође, Марко на себи својствен начин изобличава „три нечовештва“ (Деретић, 2004: 380). Наставник, такође, треба да познаје предање и мит о Марку Краљевићу и његовом Шарцу, како би, зависно од узраста и песме која се обрађује, испричао ученицима неку занимљивост из живота овог јунака.

Предање говори да је Марко био много јачи од осталих садашњих и ондашњих људи. Не зна се тачно како је добио Шарца (или од виле или куповином од кириџија), који га је верно пратио током целог живота. Марко га је од једне бабе купио још док је био губаво ждребе, од кога ће, доцније, постати познат и силан коњ. Са Марком ће Шарац учествовати у многим мегданима, а уз њега ће научити и вино да пије. Поред уживања у вину, запамћен је као коњ који говори (чак и турски), рони сузе, предосећа смрт господара. Према предању, живео је 160 година. Марко му се обраћа као разумном бићу, себи равном; нераздвојни су пријатељи и неодвојиви у народном памћењу један од другог.

О смрти Марка Краљевића различито се приповеда: једни веле да га је негде у селу Ровинама убио некакав каравлашки војвода Мирчета златном стрелом у уста кад су се Турци били с Каравласима; други кажу да му

се у таквом боју заглибио Шарац у некаквој бари код Дунава и да су „ондје обојица пропали“. У Крајини неготинској приповеда се да је то било у једној бари „ондје“ близу Неготина, испод извора Царичина; ондје има и сад бара и зидине од старе цркве, за коју говоре да је била начињена на гробу Маркову. Трећи кажу да је у „такому“ боју толико људи изгинуло да су по крви пливали коњи и људи, па Марко онда пружио руку к небу и рекао: „Боже, што ћу ја сад!“ На то се Бог смиловао и некаквим „чуднијем“ начином пренио и њега и Шарца у „некаку“ пећину, у којој и сад обојица живе; он заборавши своју сабљу под греду, или је ударивши у камен, легао те заспао, па једнако спава; пред Шарцем стоји мало маховине од које помало једе, а сабља све помало излази испод греде или из камена, па кад Шарац маховину поједе и сабља испод греде или из камена испадне, онда ће се и он пробудити и опет на свет изићи. Једни говоре да је он у ту пећину побегао кад је први пут видио пушку и, пошавши да је огледа (да ли је истина да је онака као што се приповиједа), пробио из ње сам себи длан, па онда рекао: „Сад не помаже јунаштво, јер најгора рђа може убити најбољег јунака“.

Школска интерпретација песме *Марко Краљевић и бег Костадин* може се реализовати на свим нивоима основношколске наставе, од трећег до осмог разреда. Драгутин Росандић истиче да се кроз обраду епске песме ученици оспособљавају за уочавање физичких и духовних својстава главних јунака. По његовом мишљењу, већ у трећем разреду може се спровести „примерена психолошка карактеризација лика“ (Росандић, 1974: 19). Овај став се може прихватити само условно, јер психолошка анализа ликова реализоваће се различито у појединим фазама образовања на нивоу основне школе. Други његов став, да „интерпретацијом најлепших (естетски највреднијих) епских народних песама ученици ће осетити њихову повезаност с историјском судбином народа што ће утицати на развијање родољубивих осећања“ (Росандић, 1976: 175), може се у потпуности прихватити на свим нивоима наставе.

Уводни део часа може се отпочети на више начина; разговором о већ обрађеним епским песмама или о некој већ обрађеној песми о Марку Краљевићу¹. Учитељ овај део часа може започети питањима о Марку Краљевићу, како би се информисао о знању ученика и њиховој припремљености за нову наставну јединицу. Потом се ученицима може показати слајд са Марком Краљевићем и бегом Костадином, који је пројектован на платну. Даљи разговор се може усмерити на изглед два коњаника. Када се пажња ученика фокусира на поменуте јунаке, истиче се наставна јединица. Наставник ће на табли написати наслов песме: *Марко Краљевић и бег Костадин*. Потом, наставник чита песму, а онда следи разговор са ученицима.

Главни део часа се може организовати фронтално, групно, у комбинацији са индивидуалним радом. Било који начин да се одабере, структура ове песме захтева стваралачку наставу проблемског типа. Напоредо са ана-

¹ Наставни програм предвиђа изучавање народних епских песама у другом (*Марко Краљевић и орао*) и трећем (*Марко Краљевић и бег Костадин*).

лизом садржине и ликова ваља приступити анализи непознатих речи и израза, нарочито ако се песма обрађује у млађим разредима основне школе. Деца сигурно неће разумети речи као што су *хазна*, *скерлет*, *астал*, *трпеза*, *ђаконија*. Притом ваља имати на уму да реч *хазна* (благо, благајна, ризница) у песми има другачије значење. Односи се на друштвене слојеве, на старе и нове господаре. Када помиње старе господаре, народни певач мисли на друштвени слој који је социјално посрнуо и изгубио друштвени статус који је имао. Сада те старе господаре потискују нови господари, а то ће рећи скоројевићи који су се преко ноћи обогатили и стекли високе друштвене позиције.

Анализу садржине ваља усмерити на следеће детаље песме. У песми нема двобоја и мегдана, какви се срећу у јуначким песмама. Сукоб главних јунака одвија се у дијалогу. У основи тог сукоба је морална дилема која ствара дистанцу међу јунацима: шта је човечно, а шта нечовечно. У свим деловима структуре маркиране су моралне врлине Марка Краљевића. Разговор почиње мирним тоном, да би се претворио у Марков трактат о нечовештву свога саговорника. Дијалог се одвија у градацији. Бегова нечовечност дошла је до израза баш за његово крсно име, за „Дмитров данак“. Није чудо што Марко реагује, јер се зна да је слава светиња и дан када се сиромашни не смеју презирати. Људи тада морају бити бољи и саосећајнији према пријатељима који су осиромашили. Никома не би смели да ускрате гостопримство, без обзира на изглед, одело и друштвени статус. Последња Маркова замерка (највиши степен градације) указује на обавезу поштовања родитеља. Певач посебно апострофира да је највећи бегов грех непоштовање родитеља. У целој песми доминира Марков говор. За бега је слава згодна прилика да се похвали својим богатством, а нарочито му је стало да то учини пред Марком. Посебну пажњу ваља посветити чињеници да бег не одговара на Маркове критике. Народни певач не пресуђује ко је од њих двојице у праву. Он је у улози посматрача који само бележи њихов разговор. Верује да читалац може и сам донети пресуду о томе. Ако се песма обрађује у старијим разредима основне школе, или у средњој школи, наставник може са ученицима разговарати и о кршењу божијих заповести. Прави хришћанин помаже „*кљастима и слепима*“, а и сâм Исус Христ нас учи да „*љубимо ближњег свог као самог себе*“, а у тим речима нема поделе, јер су нам ближњи сви, и сиромашни и богати. Није чудо да је велики контраст Марков поступак када води сиротице у чаршију да их нахрани, напоји и обуче. Највећи је грех трећи, јер и то представља кршење Божје заповести: „*Поштуј оца свог и матер своју да ти добро буде и да дуго поживиш на земљи*“.

Сам крај песме оставља утисак недовршености. Читаоца било којег узраста могло би занимати зашто је народни певач завршио песму Марковим речима о нечовештву бега Костадина, а да саме бегу није омогућио да одговори на упућене му критике. Да ли су Маркова запажања сама по себи довољна, те није потребан одговор на њих, или је, можда, певач тиме исказао и свој лични став? Овакав епилог управо говори о отворености песме и о могућностима различитих приступа у анализи њене тематске, естетске и идејне вредности.

У претходним разматрањима наглашена је разлика између Марка Краљевића у историји и у књижевности. На то ваља мислити и при анализи садржине и порука песме, а нарочито у анализи Маркових карактерних особина. Овде ћемо дати след могућих питања која наставник може овако, или на сличан начин конципирати, зависно од методског приступа приликом обраде песме. Овде је акценат стављен на лик Марка Краљевића са становишта књижевнотеоријског и естетског вредновања.

- Ко су главни јунаци ове песме?
- О чему разговарају Марко и бег Костадин?
- Која нечовештва Марко истиче у поступцима бега Костадина?
- Које људске особине цени Марко?
- Шта је Марко учинио за две сиротице које је бег Костадин отерао са свога двора?
- Шта мислите о Марковом поступку?
- Зашто Марко сматра да је бег Костадин учинио нечовештво тиме што своје родитеље није поставио за трпезу?
- Да ли је бег Костадин унижавајући своје родитеље, унизио и самога себе?
- Да ли сте ви некада понизили своје родитеље?
- По чему ваља ценити човека – по поступцима или по оделу?
- Да ли бисте оставили пријатеља који је материјално посрнуо?
- Шта мислите о онима који су се лако обогатили, па гледају са висине на сиромашне људе?
- Да ли имате такав пример у своме окружењу?
- Да ли сте некада удостојили својом пажњом сиромашног човека?
- Када је то било?
- Шта мислите о људима који другима наносе зло?
- Кога бисте радије изабрали за пријатеља, Марка Краљевића или бега Костадина?
- Објасни зашто!
- Упореди Марка Краљевића и бега Костадина.

Анализа ликова може се закључити одговорима на питање: Ко ме се јунаку у овој песми може приписати човештво, а коме нечовештво?

Ово су само нека од могућих питања. Питања може бити више, или мање, зависно од начина обраде.

У завршном делу часа може се вршити анализа композиције и синтеза значајних појединости из садржине песме. На табли се може истаћи садржина дијалога на следећи начин:

1. Бег Костадин позива Марка Краљевића на славу о Дмитрову данку.
2. Марко Краљевић говори о три нечовештва бега Костадина.

У овом делу часа ваља констатовати да песма *Марко Краљевић и бег Костадин* припада епском циклусу о Марку Краљевићу. Притом, ваља ученицима, нарочито ако је реч о млађим разредима основне школе, објаснити појам *циклус*.

Како је већ констатовано да је епилог песме отворен за стваралачко размишљање, ученицима се може дати домаћи задатак. Ако се наставник определи за рад по групама, могао би дати три теме: Прва група: *Лик Марка Краљевића*; Друга група: *Лик бега Костадина*; Трећа група: *Шта је бег Костадин одговорио Марку Краљевићу?*

Завршна разматрања

Методички приступ песми *Марко Краљевић и бег Костадин*, већ је реализован у трећем разреду основне школе у Чачку, применом групног и фронталног рада са ученицима. Методски приступ дат у овом раду показао се сасвим могућим и делотворним. Ученици су исказали интересовање за садржину песме, за поступке главних јунака, а нарочито су били заокупљени епилогом песме. За домаћи задатак су добили три назначене теме у овом раду. За нас је од посебног значаја интересовање ученика за могући одговор бега Костадина на критике Марка Краљевића. Овде смо одабрали три од десетине радова у којима су ученици, у оквиру стваралачког рада, дали одговор на питање: *Шта је бег Костадин одговорио Марку Краљевићу?* Дајемо овде те одговоре, јер сматрамо да ће бити од користи учитељима и наставницима у некој будућој интерпретацији ове песме.

„Е, мој Марко, да ти право кажем,
Покајаш се и ја побратиме,
Покајаш се, али касно беше.
Моји стари родитељи драги
Увек беху ту да ми наздраве,
И беседу прву да одрже.
Но их Марко у постељу метнух.
Здраве метнух ко но болни да су
Да с не виде остареле руке
И на мудрим оседела коса.“

Ђорђе Палибрк III¹
ОШ „Филип Филиповић“ Чачак

На то рече беже Костадине:
„Побратиме, Краљевићу Марко,
Тешко су ми твоје речи пале,
Још ми пеку срце и образе,
А највише због оца и мајке.
Хвала теби, Краљевићу Марко,
Што ми такву грдњу упућујеш,
Такву грдњу да се мењат морам.“

Тијана Димитријевић III¹
ОШ „Филип Филиповић“ Чачак

„У праву си, добри побратиме,
Заиста сам ја нечовек био.
Ко год мени о јесени дође,
О јесени о Дмитрову данку
Неће више виђет нечовештво.
Ни кад дођу до две сиротице,
Ни кад дођу господари стари!
Нудићу им вино и ракију
И господску ђаконију редом.
Поставићу у горњу трпезу
Остареле своје родитеље
Да ми пију прву чашу вина.“

Алекса Трифуновић III
ОШ „Филип Филиповић“ Чачак

Литература

1. Bošković-Stulli, M. (2004). Bugarštica. *Narodna umjetnost* 41/2, str. 9-51. Preuzeto 15. 6. 2014. sa WWW: <http://www.hrcak.srce.hr/file/41070>
2. Деретић, Ј. (2004). *Историја српске књижевности*. Београд: Просвета.
3. Ђурић, В. (1955). *Постанак и развој народне књижевности*. Београд: Нолит.
4. Караџић, Ст. В. (1977). *Српске народне пјесме*. Београд: Нолит.
5. Лазич – Лукин, С. (1895). *Кратка повјесница Срба од постања Српства до данас* 7. //sr.wikisource.org/ узето 23. децембар 2014.
6. Милинковић, М. (2003). *Девојка бржа од коња*. Ужице: Учитељски факултет.
7. Rosandić, D. (1974). *Metodičke osnove savremene nastave hrvatskog ili srpskog jezika i književnosti u srednjoj školi*. Zagreb: Školska knjiga.
8. Росандић, Д. (1976). *Књижевност у основној школи*. Загреб: Школска књига.
9. Росић, Т. (1989). *Српски витезови*. Београд: Експортпрес.
10. Смиљковић, С., Милинковић, М. (2008): *Методика наставе српског језика и књижевности*. Учитељски факултет Врање, Учитељски факултет Ужице.
11. Чутовић, М. (2012). Књижевноуметничко дело као подстицај дечјег стваралаштва. *Учитель*, XXX, 2, бр. 80, стр. 68–73.
12. <http://www.svetosavlje.org/biblioteka/avajustin/zitijasvetih/ZitijaSvetih0719.htm#note15> узето 15. октобар 2015.

Miomir Milinković, Ph.D.
Mirjana Čutović, Ph.D.

SCHOOL INTERPRETATION OF FOLK SONG
MARKO KRALJEVIC AND BEG KOSTADIN

Summary: *This paper explores and defines one of the possible approaches to interpreting the folk song „Marko Kraljevic and beg Kostadin“. The subject of the research is the complexity of messages and meanings that are artistically achieved in the content of the song and in the moral values of the characters. The structure of the song and its artistic design are also in the discourse of this research. The meaning and essence of the song are presented in an unusual way, through dialogue and in the absence of action and duels, which are typical for most of the songs from the Marko Kraljevic series.*

Key words: *epic poem, characters, humanity, inhumanity.*

Примљено: 23. 10. 2015. године.
Одобрено за штампу: 18. 1. 2016. године.